

A NAGYFIÚK HOMOKOZÓJA¹

CSAKÓ ÁGNES

Kolosi Tamás – Szelényi Iván:

Hogyan legyünk milliárdosok? avagy:

A neoliberais etika és a posztkommunista

kapitalizmus szelleme

Corvina Kiadó, Budapest, 2010. 299 oldal, 2690 Ft

A hazai szociológia két meghatározó egyénisége egy nyáresti vacsora és jóízű pletykálokodás után – Szelényi, a messzi Amerikából jött professzor hallgatta a vendéglátó Kolosi vadkeleti történeteit² – elhatározta, hogy megírja a kipletykált gazdagok történeteit. A mesék fordulatosak, a gazdagok agyafúrtak, kijátsszák egymást és az államot, a hazai közönség is éhes a bulvársztorikra, az olvasót csábítja a „hogyan legyünk milliárdosok” receptet sejtető cím. És írás közben is folytatódhat a mulatság.

A nagyfiúk meggazdagodásának történeteit könyved, ironizáló stílusban tálalják: a kilencvenes években meggazdagodó, vagyonukról elhíresült honfitársaink közül az új évezred első évtizedében egyesek még gazdagabbak lettek, mások kikoptak közülük. Vonzó kutatási feladat az elit kiválasztódását vizsgálni, sőt megnézni, nem változik-e maga a szűrő is a kiválasztódás során: vajon a rendszerváltás kezdetén ugyanazok a tényezők idézték-e elő a meggazdagodást, mint a posztoszocializmus második évtizedében? És hogyan működik ez a szelekció a különféle ágazatokban, miként zajlik a többi posztoszocialista országban? Az elemzéshez ötletet adó beszélgetés, amelyből végül interjúzás lett, megadta a mű kereteit. Nem szokványos, statisztikai adatokon alapuló elitkutatás ez – ilyet a szerzők már többet is készítettek, írásaikra hivatkoznak is a könyv lábjegyzeteiben –, hanem az ismert gazdagokról megrajzolt miniportrék, jellemző történetek és kommentárok. Kolosi Tamás, a nagytökésé lett társadalomtudós részt vevő megfigyelései, értesülései – amelyekkel igyekeztek ellenőrizni az internetről, a sajtómegjelenésekből – és a Szelényivel közösen kialakított értelmező keret adja ki a művet. Bizonyára a szerzők is

észlelték, hogy ez mulatságnak sok, de a kérdések valódi megválaszolásához kevés. (A kötet végén írják is, hogy ezt *pilot study*nak szánják a posztoszocialista országokban végzendő, tervezett összehasonlító elitelemzéshez, s megjegyzik, hogy várható a könyv angol nyelven megjelenő változata is.)

Ennek fényében megbocsátható (?), ha nem túl feszesen meghatározott a vizsgált materia: a kijelölt sokaság határait nem tudják azonosítani sem a szerzők, sem mi, az olvasók. Nem lehet azonban csak vicceskedés, ha két komoly kutató szórakoztatja egymást: az eredmény legyen tudományos vezérfonal, sőt adjon nemzetközi kitekintést is bizonyos következtetésekkel.

A mű lényege a következő: adott közel 300, nagyon gazdag ember, akik a 2000. év után megjelentek a gazdagok különféle hazai toplistáin, közülük 210 kőgazdagról (lásd *steinreich*) különféle honlapokról, Ki kicsodából lehetett értesülésekhez jutni. Ez utóbbiak karrieradatait valahogy összerakták, és értesüléseikkel egészítették ki. Ők a vizsgált sokaság. A nagyon-nagyon gazdag nagyfiúk. A szerzők korrekten leírják, hogy a gazdagság mérése lehetetlen, illetve bizonytalan. Minden lista más mér, ha egyáltalán van vagy elérhető tényleges adat a valós vagyonról. Vélelmezzük, hogy a vagyon a termelő tulajdon értéke (föld, gyár, ingatlan, kereskedelmi üzem, műkincs, részvény), azaz mindent összeszámolunk, amiből a piaci tranzakciók során a vállalkozó profitra tehet szert. Ám a listákra fel lehet kerülni hivalkodó fogyasztás, nagy befolyás, jelentős nagyvállalati menedzserfunkció stb. miatt is, vagyis azokról, akik a könyvben szerepelnek, annyit tudni biztosan, hogy bizonyára van vagy volt több százmillió forintnyi vagyonuk, amivel kitűnnek a többi gazdag közül.

Az így nyert sokaság stabilitásáról – azaz a szocializmus után meggazdagodók megkapaszkodásáról, egy sajátos szelekciós folyamatról – tettek fel (kutatási) kérdéseket a szerzők: „mi magyarázza a gyors üzleti sikert? Tudás? Tehetség? Genetikai adottságok? Kapcsolatok? Szerencse? Széllhámoság? [...] Könyvünk a társadalmi mobilitás egy sajátos esetét vizsgálja: mik lehetnek a meghatározói annak, hogy valaki a társadalmi hierarchia csúcsára, a leggazdagabb 100 közé vagy mondjuk a felső 0,001%-ba bekerüljön?” (7. old.)

A lehetséges magyarázatok közül a tőkekonverziós elméletet tesztelik. Hankissra és Staniszkisra hivatkoznak, akik szerint a posztoszocialista átalakulás idején az új (nagy)tőkésosztály a korábbi felső nőmenklatúrából verbuválódik – ezt a folyamatot

1 ■ M. J., egy közbeszerzési pályázat kiírója az eljárást megelőzően azt mondta egy leendő pályázónak: „Mit keresel te itt? Nem látod, hogy ez a nagyfiúk homokozója?”

2 ■ Szelényi Ivánnal készült interjú a Klubrádióban, a „Szombat délelőtt” műsorban; riportert: Kun Zsuzsa (ismétlése volt: 2010. aug. 7.)

politikai kapitalizmusnak nevezik. Röviden: a politikai tőke gazdasági tőkére váltható. Ezzel a koncepcióval több probléma van:

1. Kik a nómenklatúra tagjai? Ha a legmagasabb pártfunkciókat betöltő döntéshozók, akkor az eredeti *hipotézis alkalmazása* nem életszerű. Az MSZMP erős emberei (nómenklatúra), akik a rendszerváltás-kor már 50–60 évesek voltak, kiváló érdekérvényesítők lehettek a szabályoknak, az átalakulás kereteinek kialakításában (amit a gazdaságra vonatkozó 1989-es törvények sora bizonyít). Háromféle reális céljuk is lehetett: hogy komolyabb tisztségben, avagy döntési pozícióban maradjanak az általuk addig is irányított, jól ismert területeken; hogy vezetőként dolgozzanak tovább az utódpártban (vagy egy másik pártban); vagy pedig békében tisztas nyugdíjba menjenek. Nem reális alternatíva egy idősebb pártmber számára a pártapparátusból a gazdasági élet ismeretlen terepén – már akkor deklaráltan a piacgazdaságban – újoncként megjelenni – vezetői pozícióba nem is kerülhettek volna a párt jóváhagyása nélkül –, hiszen ott már épp elég sok olyan ambiciózus vállalati vezető mozgott, aki a párt vezető szerepét kellő cinizmussal tudomásul véve, vállalata sikeres működtetése érdekében a helyi és országos pártvezetőkkel összekacsintva, pontosan tudta, mit akarhat és mit nem. Lengyel György vizsgálatai – amelyek erősen támaszkodnak mind Szelényi, mind Kolosi korábbi elemzéseire – azt jelzik, hogy a kilencvenes évtizedben a volt MSZMP-tagok aránya az elit körében folyamatosan csökkent. „A volt állampárti elit sorsát vizsgáló tanulmányok jelentős része a politikai elit cirkulációját és ezzel szemben az üzleti elit viszonylagos stabilitását regisztrálta az évtized első felében” – írja Lengyel.³ Ha már a kilencvenes években sem volt átütő hatása a gazdasági elit rekrutációjában az egykori állampárthoz kötődésnek, vajon miért keressük 15–20 év múltán a volt nómenklatúrát a nagyfiúk között, és miért csodálkozunk, ha nem találjuk?

2. A *tőkekonverzió* elmélete – itt én Pierre Bourdieu⁴ művét veszem alapul – igen egyszerű tesztelésen „esik át”. Így: Kapolyi László, aki elismert tudós, az MTA tagja, korábban miniszterként és államtitkárként a nehézipar irányítója – tehát nemcsak pártkorifeus volt, hanem államigazgatási döntéshozó is –, végül sikeres nagytőkés lett. Tatai Ilona vállalati vezérigazgató úgyszintén. Ők lennének a politikai tőke gazdasági tőkévé alakítói. További példaként szerepelnek egyes pártok pénztárnoki funkciót betöltő tagjai, akik a pártok (kampány)finanszírozásához szimlis „pénzügyi zseniként” szivattyúzzák ide-oda a vagyonokat. Bourdieu elmélete ehhez képest arról szól, hogy például a politikai elköteleződés mint közösségképző erő a társadalmi tőke alkotóeleme, amely csak elleplező mechanizmusok által és költséges átalakítási munka árán váltható másféle tőkére úgy, hogy a *társadalmi energia megmaradjon*: az adott területen elért nyereségeket más terület költségeivel fedezik. A tőkeátvitel során fellépő apadási arány

részben attól függ, milyen költséges az elleplezés. A nagyfiúk eseteit olvasva úgy látjuk, hogy a szerzőknek nem sikerült elkerülni a Bourdieu által említett egyik csapdát – az ökonomizmusét –, amely „végső soron minden tőkefajtát a gazdasági tőkére redukálhatónak tart”.⁵ Bourdieu (és James Coleman) tőkeelmélete a társadalmi csoport tagjainak – nem is feltétlenül tudatos vagy szándékolt – esélyteremtő együttműködését magyarázza. A példák leírása nagyon szűkszavú ahhoz, hogy a tőkekonverzió szövevényes erőátviteli rendszerét megismerjük. Nem láthatjuk a nómenklatúra mint zárt társadalmi csoport játszmáit. Személy szerint bárki lehetne a „vizsgált személy”, ehhez nem szükséges a dúsgazdag elithez tartoznia. Az efféle, erősen leegyszerűsítő értelmezéseknek köszönhető, hogy a lebutított tőkekonverziós elmélet olyannyira népszerű a kezdő szociológushallgatók és a politikai populisták körében. – A mű vonatkozó fejezetének egyébként az a végkifejlete, hogy a nómenklatúrából nem lett nagytőkés osztály (lásd 1. pont).

3. A *politikai kapitalizmus* fogalma is félrevezetheti azokat, akik csak ebből a könyvből tájékozódnak. Úgy tűnik, mintha azt jelentené, hogy ha a rendszerváltó politikusokból kapitalisták lesznek, már kész is a politikai kapitalizmus. Ehhez képest a kapitalizmus *politikai* jelzője azt a tényt rögzíti,⁶ hogy a kapitalizmus gazdasági intézményeit a politikai közösség a képviselői rendszeren keresztül alakította ki, vagyis 1988–89-ben a kapitalizmus „felülről jött”, legitimitását pedig a társadalmi nyilvánosság, az átláthatóság biztosította. Minél szélesebb a nyilvánosság és a közvetítésével megvalósuló társadalmi ellenőrzés, annál kevésbé kérdőjelezhető meg a kapitalizmus új intézményei,

3 ■ Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén. Menedzserek, bankárok, gazdaságpolitikusok*. Akadémiai, Bp., 2007. 85. old.

4 ■ Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Bp., 1997. 156–177. old.

5 ■ Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Új Mandátum, Bp., 2000. 441. old.

6 ■ Vö. Claus Offe: *Demokratikus tervezett kapitalizmus? Szociológiai Szemle*, 1992. 1. szám, 5–21. old.

7 ■ Utalás Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című művére.

8 ■ Ez volt a törvényes eljárás a tagi tulajdonnagyság megállapítására.

9 ■ Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága

10 ■ Gábor R. István – Galasi Péter: *A „második gazdaság” módosító szerepe a társadalom szerkezetében. Társadalmi struktúrák fejlődése III. Gazdaság, település, társadalomszerkezet*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Közreadja „A mai magyar társadalom osztály- és rétegszerkezete” című kutatási főirány tématanácsa és a „Társadalmi struktúra és szocialista tudat” kutatócsoportja. Bp., 1979. 145–177. old.; Kolosi Tamás: *Struktúra, rétegződés metodológia*. In: *Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat I.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp., 1982. 11–59. old.; Kolosi Tamás: *Státusz és réteg. Műhelytanulmány. Rétegződés-modell vizsgálat III.* MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp., 1984. Ebben a második gazdaságbeli státusról: 55–59. old.

11 ■ A Felcsuti család fémpári, a Hirschler család üveges és a Palásti család pék magáncégeiről olvashatunk.

ideértve az új tulajdonosi osztály létrejöttét is. Hozzátehetjük, hogy mivel a társadalomban az információ eloszlása szükségképpen egyenlőtlen, a nyilvánosságon keresztül történő ellenőrzés nem lehet tökéletes, így a politikai kapitalizmus legitimitásának mértéke a mindenkori társadalmi áramlatok függvénye.

A második fejezet arról szól, hogy a posztoszocializmusban hogyan szerezte meg az osztályhatalmat kapcsolati tőkéje mozgósításával a késő kádári technokrácia.⁷ A piacon való aktivitás, a kereskedés eleve kapcsolatintenzív tevékenység, a kapcsolatok mint erőforrás megléte tehát magától értetődő, szükséges előfeltételnek tekinthető. A szerzők szerint „a meggazdagodásnak három útja, típusa van”, úgymint 1. Bankár, 2. Kivásárlás (management buyout) és 3. „Osztályvezető helyettes”. Ezekről a „típusokról” mint lehetséges, kapcsolatintenzív kategóriákról végül nem bizonyosodik be, hogy a valamelyikükbe tartozás a meggazdagodás szükséges (vagy elégséges) feltétele lenne – ilyen igényt nem támaszt az elemzés. Ehelyett privatizációs történetek következnek, amelyek beszámolnak az OTP, egyéb bankok, nagyvállalatok, kisebb vállalatok, téészek, nagy (kül)kereskedelmi és szállítmányozó cégek stb. tulajdonosairól. A három típus nem is különíthető el, önálló típusként nem azonosítható.

Az OTP tulajdonosának esete például mind a bankárkategóriára, mind a kivásárlásra, sőt a „helyetteségre” is illusztráció lehetne, amennyiben 1989-ben még csak beosztott bankvezető volt, és miniszterelnöki kinevezéssel került az állami tulajdonban lévő OTP élére 1992-ben. Itt szerepel az egykori földesi téeszelnök is – akiről többször is, tévesen, mint mezőgazdasági takarékszövetkezeti (!) elnökről esik szó, illetve, szintén hibásan, Agro-Földes helyett Agro-Folder Kft-ről –, aki a téesztulajdon *nevesítése*⁸ után a tagokkal együtt alapított kft-t, majd részt vett a privatizációban, és különféle gazdasági társaságok alapítója, társtulajdonosa lett. Meggazdagodásának magyarázatát a térség kiváló mezőgazdasági adottságaiban, a régió élelmiszer-gazdasági intézményeinek sikerhagyományaiban és a vállalkozó opportunisták parkodásában keresnénk.

A fejezet végén a különféle tőkék összefonódásáról olvashatunk. Igaz, az elemzés logikája szerint itt a konverzió fogalmát kellene használni. A tantörténet pedig Gyurcsány Ferenc pályája a KISZ-vezetéstől a fordultatos privatizációs eseteken át – házassággal, káder anyóssal – a milliárdossá válásig, illetve a miniszterelnökségig. A szerzők elégedetten nyugtázzák: „Nincs még egy olyan személyiség Magyarországon, aki oly szemléletesen ötvöznék a politikai

kapcsolati tőke, a kulturális tőke és a gazdasági tőke intim összefonódását, mint Gyurcsány Ferenc.” (74. old.) Ha elfogadnánk a tőkekonverzió ilyen banális szemléltetését, akárkiről állítható ilyesmi, aki kitűnik a legnagyobbak közül, „lett valaki” a politikában, a tudományban, a gazdaságban. A könyvben is szerepel legalább egy tucat Gyurcsányhoz hasonló – csak őket nem marcangolta szét a média és a közönség.

A harmadik és a negyedik fejezet a második gazdaság és a kulturális tőke szerepét taglalja. Nem teljesen világos, hogy miért így, együtt... Majd az ötödik fejezet a külföldön szerzett jövedelemnek a meggazdagodásban játszott szerepére összpontosít – az alcím szerint ez a kapcsolati és kulturális tőke együttes hatásának vizsgálata.

A második gazdaság lényegének bravúros összefoglalása 2-3 kis oldalon

nagyon szemléletes. Érdeklődő fiatalok, külföldiek ebből nagyjából meg is érthetik, mi is a nagy magyar találmány lényege. Itt tárgyalják a szocialista rendszertől idegen *magán szektorból* induló karriereket is (maszek). Nincs viszont kifejtve, mitől volt *második* a második gazdaság. Utánanézhethet az érdeklődő: Kolosi, Galasi Péter és Gábor R. István neve szerepel a lábjegyzetben, ám az MSZMP KB⁹ Társadalomtudományi Intézete kiadásában megjelent műveik¹⁰ hiányoznak a hivatkozások jegyzékéből.

A volt maszekok¹¹ meggazdagodását a szerzők szerint az magyarázza, hogy az államszocializmusban végig kitarítottak magántulajdonosi függetlenségük mellett. De kiderül, hogy ez önmagában édeskevés lett volna. A gazdagság forrása a kisvállalkozásokból korszerű technológiai fejlesztések, a nagyvállalatokkal való kooperáció és a világszínvonalú kereskedelmi

technikai újítások révén kinövő megavállalat. Mindannyian az európai, illetve világereskedelmi piaci versenyben állnak helyt. Az üzletemberek és családi vállalkozók történeteiből jól látható, hogy – a második gazdaságban szerzett gyakorlaton túl – a lépéstartás a világgal a versenyképesség szükséges előfeltétele; nem elég az ügyes adok-veszek a helyi haver partnerekkel vagy a kreatív védekezés az állami szabályozással szemben.

Ebben a fejezetben tárgyalják az egyik galériatulajdonos¹² pályaváltásának rövid történetét, amelyben kétszer is elismélik: „1984-ben határozta el, hogy feladja állami állását, s nyit egy műgyűjtő galériát”, és feleségével közösen „így aztán 1984-ben elhatározták, hogy műkereskedést nyitnak” (81–82. old.). Miközben a történet éppenséggel arról szól, hogy a döntés nem „elhatározás” következménye. Az ifjú villamosmérnök élete apjának köszönhetően addig is az érmék, majd a vidéki kiküldetéseinek gyűjtött használt cikkek, a népi tárgyak és egyéb régiségek gyűjtéséről és adásvételéről szól. A kereskedést, piacozást az államszocializmus nem tudta sem totálisan államosítani, sem ellenőrizni vagy betiltani. Informális piacozás mindig volt (ószerekek, hagyatékfelvásárlók, Ecséri úti piac, külföldi cuccok értékesítése, turistakereskedés, lomizás, KGST-piac, lengyel piac, kínai piac stb.). A hatvanas–hetvenes években a modernizálódó falvakból temérdek régi kézműipari, művészeti tárgy – edény, textil, bútor, ruha – került értelmiségi, azaz hozzáértő „gyűjtőktől” (magán) régiségkereskedőkhöz, akik azokat belvárosi boltokból értékesítették a Budapesten megforduló nyugati turistáknak (vagy viszonteladóknak). A városi életmódváltozás és divatos lakáskultúra mellőzte ugyan a nagyméretű stílbútorokat, de a piacuk is megmaradt, sőt érdemes volt külföldre eladni őket. Az államszocializmusban virágzott például a pécsi vásár antikbútor-kereskedése, a keleti importszállítmányok viszonteladása. A festmények, szobrok, értékes szőnyegek vagy ékszerek kereskedelme – mivel az eszmei érték itt lényegesen nagyobb – sokkal bonyolultabb adminisztratív szabályokhoz kötött állami ellenőrzéssel ma is lehetséges. A műkincspiac – különösen, ha összefonódik a régiségkereskedéssel – társadalmilag rendkívül széles és messzire elérő kapcsolathálózatot igényel az ószerezéstől a magas státusú műgyűjtőig és a szigorúan ellenőrző állami hivatalokig. A hálózat olajozott működtetése és a tárgyak eredetének, értékének felismeréséhez szükséges szakmai ismeretek megszerzése egy élet munkája. „Kezdetben lakásából kezdett szőnyegeket adni-venni” – tudjuk meg a galériatulajdonosról (82. old.). Világos, hogy mindig is kereskedő volt, és a többször említett „elhatározás” csak annyi, hogy feladja kettős életét, legalizálja a kereskedést, kevésbé fennköltten: kiváltja a vállalkozói igazolványt.

A példa talán hosszúra sikerült ismertetését az indokolja, hogy a könyvben a „kőgazdagok” között több híres budapesti galériás¹³ szerepel mint tényleg gazdag vagy csak körülöttük fontoskodó aukcionista.

Ők az „értelmiségiből lett nagytőkések”. Sőt a „tudományból indulók” között említik őket a szerzők, nem értjük, miért. Művészettörténeti tudásukat korábban részben állami munkáltatóknál hasznosították, később saját gyűjteményükkel „kereskedve” jutottak komoly saját vagyonhoz. Az aukció/árverés az értékesítés speciális formája, főként a műkincspiacon jellemző. Azért különleges, mert a tranzakcióban az ár egyszerű, a konkrét helyen és időpontban szavazó vevőjelöltek alakítják ki.¹⁴ Egy-egy árverezett tárgy a kikiáltási ár és a licitálási folyamat hozzáértő irányításával – az adott publikum ízlésétől, vásárlóerejétől és a divattól is függően – nagy pénzt hozhat, de sokat veszíthet is a naiv¹⁵ tulajdonos, ha a közönség alacsonyabban árazza be a kitett művet. A műkincs-homokozó bizonyára azért népszerű, mert a „mű” – melynek értékét az eredet sokszor homályos legendája is növeli – a kincs-szerzés eszköze,¹⁶ a szimbolikus jószág és a megszerzés szertartása is a gazdagság illúzióját kínálja, még ha történetesen rosszul, rosszra licitált is valaki.

A kulturális tőkére alapozott további dűsgazdag-kategóriákba sorolódna még az ügyvédek, orvosok és újságírók. Ők kiemelkedően jövedelmező foglalkozásukból szerzett vagyonukkal álltak be valamilyen vállalkozás mögé befektetőként az egészségügyi iparban, az ingatlanüzletben, a filmiparban, a reklám- és médiapiacban.

A második generációként aposztrofált gazdagok között szerepelnek azok a fiatal vállalkozók, akik 1990 után kezdték pályájukat (mindenki akkor kezdett igazán vállalkozni). Kissé zavaros az elhatárolás. Ha az életkort nézzük, kérdés, miért keveredik az ifjú titánok közé néhány nem igazán ifjú is (például az 1957-es születésű Kovács KOGART Gábor), aki először ugyanúgy kárpótlási jegyekkel kereskedett, mint a fiatalabb, brókerből lett vállalkozók. Vagy itt mutatják be Petrás Istvánt (1958). Ilyen alapon akár Gyurcsány vagy Veres Wallis Rt. Tibor is szerepelhetett volna itt.

12 ■ Nagyházi Csaba

13 ■ Virág Judit, Kieselsbach, Polgár, Kovács Gábor

14 ■ W. C. Neale: A piac az elméletben és a történelemben. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Gazdasági rendszerek és intézmények*. Aula, Bp., 1999. 176. old.

15 ■ Aki nem adja meg azt az árat, amely alá nem mehet az árverező.

16 ■ És feketén szerzett pénz tisztára mosására is használható, íme (ez nem árverésen történt): „Tény, hogy az APEH 200 milliós áfát visszacsengett Stadlernek az Utolsó vacsorára meg a többi képre. És az is tény, hogy rögtön ezután a hivatal följelentette Stadlert. A festményvásárlás 1993 végén történt, a nyilvánosság azonban csak 1996 közepén értesült róla. (E sorok írója nem akar szerénytelennek tűnni, de itt meg kell említenie: az Utolsó vacsora kalandjait minden részletével együtt elsőként találta a magyar sajtóban, a *Világ gazdaság* hasábjain. Az igazsághoz azonban hozzátartozik: a sztori alaphírét egy másik országos napilap tudósítójától hallotta. A kolléga szerkesztőségében azonban nem adtak hitelt az ügynek, egyszerűen képtelenségnek tartották. Pedig nem volt az – igaz, ezt volt nehezebb elhinni.)” Ballai József: A búsuló juhász. A Stadler-dosszié. *Magyar Narancs*, 2001. február 8.

17 ■ Jelzem, hibás a szerkesztés (212. old.) – nem jól számozták a teendőket.

18 ■ Peter Hall – David Soskice (eds.): *Varieties of Capitalism*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

A rövid életrajzok szövegét a szerzők nem dolgozták át, a feleslegesen bennük hagyott mendemondák, beszúrások, a másutt megjelent portrékból átvett elemek igen egyenetlenné teszik az írást. A fiatalok pragmatikus vállalkozói attitűdje tisztán megmutatkozik a tényekből, adatokból, ám egy-egy megjegyzés – mely esetleg a forrásokban még értelmes volt, itt kifejezetten zavaró vagy nem értelmezhető. (Például: Leisztinger milyen pártkötődésekkel *nem* rendelkezik [166. old.], Matyi ALEXANDRA Dezső, aki barátságba került Toller László MSZP-s polgármesterrel, aki úgy mond Matyi „hána alá nyúlt” [187. old.], de hogy ez mit is jelentsen, arról nincs információ. Szintén Matyival kapcsolatban: „Alkalmazta Geszti Pétert, aki kiváló – az SZDSZ-hez közelálló – reklámszakember” [188. old.]

A Nagy Vesztések soroló fejezetben az ellentmondásos Agrobank-ügy korrekt leírása is szerepel. A történet végül mégis bizonytalanságban hagy, vajon kik voltak a jók, és kik a rosszak? A szerzők kijelentik ugyanis, hogy „van párhuzam” a letartóztatott, elítélt orosz oligarchák és az Agrobank-vezető között: mindnyájan a „szürke gazdaságban” tevékenykedtek (208. old.). Az átmeneti intézményrendszerben nem „írható le” jogilag pontosan, tételesen, a kontinentális szokás szerint, mi a „fehér gazdaság”, tehát a „szürkeség” kritériuma is bizonytalan. Sikasztás ugyanis az Agrobank-ügyben nem volt. Az oligarchák konkrét ügyét viszont – az orosz kapitalizmus akkori szabályozáshiányos állapota miatt – még nehezebb megítélni. A fejezet végén található recept – miként legyünk dúsgazdag vállalkozók – négy pontban foglalja össze a teendőket. Íme, tőmondatokban: 1. okosan kell kockáztatni; 2. nem szabad túlköltekezni; 3. mind az üzletben, mind a politikai kapcsolatokban sokfelé kell figyelni; és végül¹⁷ 4. nem szabad túl sokat szerepelni. Ilyen egyszerű.

A két utolsó fejezet alkalmat ad a szerzőknek, hogy korábbi tudományos értekezéseiket ismeretterjesztő stílusban összefoglalják. Először összehasonlítják a közép-európai és az oroszországi posztoszocialista, illetve a kínai fejleményeket a hazaiakkal, majd következik a Weber-átírat: a protestáns etika és a kapitalizmus szelleme mintájára kifejtjük, hogy a neoliberalis etika határozza meg a posztkommunista kapitalizmus szellemét. Több kérdéskört tárgyalnak:

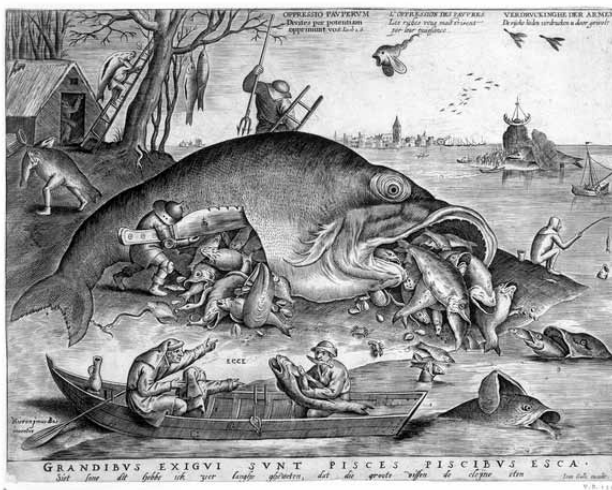
A gazdag magyar vállalkozók a nagyok mellé téve igencsak kicsikék; a *Forbes Magazine* listáin egyikük sem szerepel, pedig néhány lengyel, román és cseh

nagyvállalkozó már felkerült. Tanulságos a közép-európai és az orosz átmenet elemzését újraolvasni a kínai modernizálódás kibontakozásának fényében. A kapitalizmus válfajait bemutató rész arról győz meg, hogy Szelényi kreatív elnevezése – „kapitalisták nélküli kapitalizmus” Kelet-Közép-Európában, illetve a „kapitalizmus nélküli kapitalisták” a volt Szovjetunióban (215–216. old.) – sokkal szemléletesebb és lényeglátóbb, mint az angolszász terminológia, amely „liberális piacgazdaságokat” és a kontinentális Európa „koordinált piacgazdaságait” különbözteti meg.¹⁸ Ez utóbbi kategorizálás egyébként nagyon ismerős: a jóléti állam(ok)ról szóló vita kezdete óta, majdnem 60 éve ismert.

A 2000-es években a posztkommunista kapitalizmusok változtak, „a változások jelentős része a liberális piacgazdasággal való konvergencia irányába mutatott Hayek, Friedman és Fukuyama nagy megelégedésére” (219. old.) – írják. Majd hozzáfűzik, hogy a jeles liberális közgazdászok bizonyára meg lennének lepve, hogy a liberális piacgazdaságtól lényegesen különböző intézményeket megőrző Oroszország és Kína gazdasága mekkorát növekedett.

A „Hogyan legyünk milliárdosok?” kérdésre pedig az a válasz, hogy a szociológus ezt nem tudja megmondani: „hogy ki tudott az eséllyel élni, [azt...] egyéni tényezők motiválták” (285. old.) – írják a nagytőkés osztály szerveződésének mechanizmusait összefoglaló fejezetben.

A cím becsapós – vallják be a 286. oldalon –, de mit kezdünk az alcímmel? A könyv három-négy oldalas lezárása ismét visszakanyarodik szegény Hayekhez és Friedmanhez, mivel Szelényi és Kolosi szerint ők inspirálták a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet liberális megvalósulását. Ha van világnézet, etika, mentalitás, amely olyan szerepet játszik az átmenetben, „mint Weber szerint a protestáns etika játszott a korai kapitalizmusban, [...] akkor nyilvánvalóan erre az első számú jelölt a neoliberalizmus, mely a múlt század utolsó két évtizede óta a világ domináns ideológiája lett” (287. old.). Ezen a ponton az olvasó sajnálattal veszi tudomásul, hogy a liberalizmust – hiába az utalás Adam Smithre, a láthatatlan kézre és John Stuart Millre – neoliberalizmus néven marxista értelemben osztályideológiaként fogják fel a szerzők. Ideológiáról, mégpedig a Mannheim megfogalmazása szerinti *radikális, totális* ideológiafogalomról van szó: „Valamely korszak vagy történelmileg-társadalmilag konkrétan meghatározott

2010/2

**KOMMUNIZMUS, NACIONALIZMUS:
MÍTOSZ ÉS GYAKORLAT**

MARTIN MEVIUS

A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának
újraértékelése

VESZELIN DIMITROV

A homogén nemzetállam bővítésében. A török
kisebbség asszimilálása Bulgáriában (1984-1985)**REGIONÁLIS IDENTITÁSOK
SPANYOLORSZÁGBAN**

PALKÓ KATALIN

Katalónia – egy régió erős identitástudattal (etnikai,
regionális vagy etnoregionális identitás?)

GYŐRI SZABÓ RÓBERT

A baszk identitás és a futball

MAGYAR DIASZPÓRA

OSVÁT KRISZTINA - OSVÁT SZABOLCS

Magyarok a Dél Keresztye alatt. Az ausztráliai
magyarság jelene dióhéjban**RECENZIO**

TÁNCZOS VILMOS

Kitalált hagyomány? (Mohay Tamás *A csiksomlyói
pünkösdi búcsújárás* című könyvéről)

LŐRINCZ D. JÓZSEF

Identitáspolitikai: racionalizálás, nosztalgia,
neveletlenség (Egry Gábor *Otthonosság és idegenség.
Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon
a rendszerváltás óta* című könyvéről)

csoport – mondjuk egy osztály – ideológiájáról abban az értelemben beszélhetünk, hogy ezen a kor, illetve a csoport *totális tudatstruktúrájának* sajátosságát és alkatát értjük.”¹⁹ Kérdéses, hogy ma ez a sok magyar dúsgazdag – mint tőkésosztály – neoliberalis-e, vagy csak egy rakás önző opportunist, akiknek még egy alvó éjjeliőr-állam is túl sok.

Csalódottan könyveljük el, hogy az elit tagjává lett, nagyon gazdag magyarok világképe, a protestáns ethosz weberi leírásához mérhető összegzés az életvezetési értékekről – mint például az életmód, életvitel, a tevékenységgel kapcsolatos választás mozgatói, hogy mit tartanak értékesnek, illendőnek, miként nevelnék a gyerekeiket, elfogadják-e bizonyos morális kötöttségeket döntéseikben – itt ugyan nem lesz leírva. Ezeket a tartalmi elemeket egyébként nem az ideológiában, hanem a *kádárizmusban* kellene keresni. Vajon mit tekint az új elit, illetve tulajdonosi kör etikailag értékesnek? A jó tényállást eredményező tettet, a hasznosságot, a helyes cselekedetet? Vagy miként látja a saját jogait és kötelességeit vagy a másokéit, tiszteli-e a vonatkozó viselkedési szabályokat, törvényeket? Bizik-e abban, hogy ezt mások is elismerik? Vagy inkább a személyiség erényeit értékeli? A válaszokból talán többet tudnánk meg a posztkommunista kapitalizmus szelleméről is. Csak akkor át kellene írni az alcímet.

Végezetül néhány szó a szerkesztésről: bosszantó a sok elírás a könyvben. A már említettek kivül roszszul írtak neveket: Zdeborsky a bankár neve helyesen (39. old.), az orosz milliárdos neve magyar átírásban Guszinszkij.²⁰ Az egyik lengyel gazdagnak (229. old.) „eges” politikai kapcsolatai vannak. A tördelés eléggé hektikus, nem látszik a szándék, hogy a személyek, akikről a könyvben egy-egy történet vagy eset szól, esetleg egy bekezdésbe kerüljenek (a neveket valahogy kiemelhetnék volna). A kis képeken főleg a fejek, arcok vannak, ami jó ötlet, mert különben nehéz lenne felismerni a szereplőt.

Tetszetek a címlap kedves kis aranyhalai, és vicces a közöttük rejtőző egyetlen, szép, narancsszínű ötágú tengeri csillag is. És akinek a halakról a régi polgárd közhely miatt Marx–Engels–Lenin jut eszébe, az téved. „A nagyhal megeszi a kicsit” szólásmondás régi bölcsesség, eredetét a reformáció, a vallásháborúk, a felfedezések korában, a XVI. században keressük!²¹ Weber is itt jelöli ki az alcímben megidézett művének történeti kiindulópontját.²² □

19 ■ Mannheim Károly (1929, 2000): *Ideológia és utópia*. In: Felkai–Némedi–Somlai (szerk.): *i. m.* 589. old.

20 ■ Gusz = liba, az illető zsidó származására utaló név. Forrás: David E. Hoffman: *Oligarchák. Erő és hatalom az új Oroszországban*. Századvég, Bp., 2005. 177. old.

21 ■ A régi bölcsesség sok nyelven ismert. Ismert egy nyomat 1557-ből – id. Pieter Brueghel rajzáról készült –, amelyen az óriási hal gyomrából éppen kivágják a kicsiket. Még felirat is keretezi: „Nézd, a gazdag hatalma elnyom téged.” A kép megtekinthető: http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/pd/p/pieter_van_der_heyden_big_fis.aspx

22 ■ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Bp., 1982. 29. old.

REGIO szerkesztőség

Levelezési cím: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Telefon: +36-1-224-6700/467; E-mail: regio@chello.hu